

E. DOROŠEVIČIUS
(Minskas)

LIETUVOS IR BALTARUSIJOS ŠVIETIMO FILOSOFIJOS BRUOŽAI

Švietimo epochos filosofija analizuojama daugelyje filosofijos ir literatūros istorijos kūrinių. Tačiau ilgą laiką daugiausia buvo tiriami tik klasikiniai švietimo modeliai (Prancūzijos, Anglijos, vėliau ir Vokietijos). Švietimo filosofiją, ypač jos materialistines sroves, nagrinėja ir tarybiniai filosofijos bei literatūros istorijos specialistai. Remdamiesi marksistine-leninine metodologija, jie objektyviai įvertino žymių prancūzų, anglų, vokiečių, lenkų ir amerikiečių švietėjų nuopelnus pasaulinei kultūrai, pirmieji vientisai išnagrinėjo rusų švietėjų filosofiją, atskleidė jos originalumą bei žymius savarankiškus pasiekimus filosofijos moksle, apžvelgė TSRS tautų filosofinės minties pagrindines kryptis, jų tarpe ir Švietimo epochos filosofiją Ukrainoje, Baltarusijoje, Pabaltijo respublikose, Užkaukazėje, Moldavijoje. Tačiau nuolat iškyla nemaža diskutuotinių svarbių metodologinių problemų, kurias sprendžiant tenka labiau išigilinti į Švietimo filosofijos neklasikines formas.

1968 metais Maskvoje įvykęs simpoziumas „Marksistinės-lenininės filosofijos istorijos aktualios problemos“ atkreipė dėmesį į tai, jog būtina giliau analizuoti įvairias Švietimo filosofijos formas, jų genezę ir pagrindines vertybes. Svarbu metodologiškai apibrėžti įvairių šalių Švietimo filosofijos specifiką bei chronologinius rėmus, taip pat jų tarpusavio įtakas.

Švietimo epochos filosofija nėra kažkokia vientisa, neskaidoma sistema. Ji apima įvairias, o kartais ir priešingas pažiūras pagal pagrindinio filosofijos klausimo sprendimą. Be to, mūsų nuomone, negalima apeiti tų srovių ir idėjų, kurios prieštaravo švietėjų filosofinei koncepcijai arba sudarė *pereinamąsias* formas, nes būtina tirti gyvą istorinį procesą su visais jo prieštaravimais, idėjų kova.

Viena iš metodologinių problemų yra naujųjų laikų filosofijos, tame tarpe ir Švietimo filosofijos, genezės problema. Marksistinis metodas nurodo, jog reikia tirti sąveiką tarp visuomeninės būties ir idėjų, kurios atsiranda apibrėžtos socialinės bei ekonominės bazės pagrindu.

JAV, Anglijos šeštojo ir septintojo dešimtmečių literatūroje, skirtoje filosofijos istorijos klausimams, pastebima tendencija perdėti mokslo ir technologijos vaidmenį naujųjų laikų filosofijos, tame tarpe Švietimo

filosofijos formavimesi¹. Mokslas, kaip toks, negali būti laikomas lemiamu kultūros vystymosi veiksmu, nes jį patį sąlygoja gamybos būdų progresas.

Kai kuriuose amerikiečių darbuose² pabrėžiama, kad tikrojo mokslo atsiradimo epocha ir yra Švietimo amžius, arba „argumentuoto nuomonių skirtumo“ amžius. O mūsų nuomone — mokslas ir Švietimo filosofija atsiranda iš tam tikrų visuomeninių santykių.

Aiškūs metodologiniai skirtumai išryškėja, vertinant Švietimo filosofijos genezę. Vakarų literatūroje, nagrinėjančioje filosofijos raidą, kartais hipertrofuojamas viduramžių scholastikos neišardomas ryšys su naujųjų laikų ir Švietimo filosofija³.

Neneigdami perimamumo, laikome metodologine yda perdėti *perimamumo* vaidmenį skirtingumo ir netgi *prieštaravimo* momento nenaudai.

Šiuo atžvilgiu Baltarusijos ir Lietuvos filosofija yra geras **modelis**. Čia viduramžių filosofija ir Švietimo filosofija istoriškai suartėjusios ir aiškiai viena kitai priešpastatytos. Dėl to scholastinės filosofijos destruktūralizacijos procesas ir naujųjų formų skirtingumas palyginti su anks-tesniosiomis itin pastebimas. XVIII amžiaus antroje pusėje Baltarusijoje ir Lietuvoje naujųjų laikų filosofijos poveikis tradicinėms scholastinėms sistemoms pasiekė savo apogėjų: šios filosofijos transformavosi į eklektines sistemas (pavyzdžiui, Gardino filosofiniai traktatai), o po to švietėjai paneigė viduramžių filosofų sprendimus. Toks perėjimas matyti K. Narbuto traktate „*Institutiones Philosophiae Eclecticae*“.

Naujų traktatų autoriai orientuojasi ne į Aristotelį ir bažnyčios tėvus, bet į Demokritą, Epikūrą, D. Loką, K. Volfą, G. Leibnicą, taip pat N. Koperniką, I. Niutoną ir apskritai į naujųjų laikų mokslą. Ypač įdomus Epikūro reabilitacijos procesas.

Baltarusijos ir Lietuvos gamtininkų (brolių J. ir A. Sniadeckių, M. Počobuto, S. Jundzilo, V. Karčevskio, P. Slavinskio, M. Očapovskio ir kt.) filosofinės pažiūros yra švietėjiškos. Jie protą ir mokslą laiko aukščiausiomis vertybėmis ir tiki švietimo visagališkumu, gerinant dorovinius papročius ir valstybinį valdymą. Žmonių esmę, pasak šių mokslininkų, sudaro jų biologinė prigimtis, o žmonių tarpusavio santykius turinti reguliuoti prigimtinė teisė. Pripažindami objektyvius pasaulio dėsnius, gamtininkai švietėjiškai pabrėžė lemiamą švietimo vaidmenį, pažįstant šiuos dėsnius ir reguliuojant socialinį gyvenimą.

Švietėjų idėjos vertintinos kaip naujas, gyvybingas, besivystantis kultūros reiškiny, o jų priešininkų mintis — neoriginali, reakcinga, silpnėjanti.

Viena sudėtingiausių metodologinių problemų, turinčių reikšmės švietimo tyrinėjimui, yra pasaulinės filosofijos ir atskirų tautų visuome-

¹ J. Bronowski, B. Mazlish, *The Western Intellectual Tradition, from Leonardo to Hegel*, New York, Evaston and London, 1963.

² Ten pat.

³ John Herman Randal, *The Career of Philosophy from Middle Ages to the Enlightenment*, New York and London, 1962.

ninės minties vystymosi santykio klausimas. Negalima atplėsti filosofinės minties vystymosi Lietuvoje ir Baltarusijoje nuo analogiško proceso Vakarų Europoje, Lenkijoje, Rusijoje. Neteisinga būtų ir sutapatinti įvairių tautų visuomeninę ir filosofinę mintį. Kad atsiskleistų kiekvienos tautos filosofinės minties savitumas, būtina analizuoti konkrečias kryptis ir mąstytojus.

Švietimo dvasios ir baltarusių bei lietuvių nacionalinio judėjimo derinimasis savitai išikūnija toje humanistinėje, demokratinėje laisvamanybės srovėje, kuri prasideda Atgimimo epochoje ir iš esmės neišsenka liaudies pasaulėžiūroje. Įvairios švietėjiškos srovės, kaip naujos filosofijos, naujos kultūros vystymosi rezultatas, daugiau ar mažiau sutampa su liaudies pasaulėžiūra bei pasaulėjauta. Ankstyvosios Švietimo epochos pradžioje Baltarusijoje plito anoniminiai kūriniai, artimi liaudies pažiūroms. Jiems būdingas folklorinės minties laisvumas, etinių pažiūrų vaizdingumas, sprendimų gilumas ir blaivumas. Būdinga tai, kad tokiuose kūriniuose liaudies pasaulėjauta išreikšta neretai gimtosiomis, t. y. baltarusių ar lietuvių kalbomis.

Švietimo laikotarpiu kai kurie mąstytojai rėmėsi liaudies šaltiniais. Pavyzdžiui, I. Bykovskis savo etiką dažnai grindžia baltarusių liaudies išmintimi. O pereinant iš Švietimo į Romantizmą, folklorą pradeda tyrinėti kryptingai ir jis organiškai įsijungia į pasaulėžiūros struktūrą bei profesionaliąją kūrybą (J. Čečotas, A. Mickevičius, A. Chadzka, I. Danilavičius, I. Onacevičius, I. Loboika, D. Poška, S. Stanevičius, S. Valiūnas).

Susidomėjimas liaudies kūryba Baltarusijoje ir Lietuvoje siejosi su švietėjiškosios ideologijos formavimusi. Kai kurie švietėjai ir dvasiškai jiems artimi ankstyvojo romantizmo atstovai buvo glaudžiai susiję su liaudimi, žinojo jos lūkesčius ir nuotaikas. Kai kurie iš jų (kairiojo sparno atstovai) pasisakydavo prieš baudžiavą.

Tokie procesai pastebimi ir estų Švietimo atstovų kūryboje. Tokie žymūs veikėjai kaip F. Reinholdas, F. Robertas, F. Kreicvaldas gyvai domėjosi liaudies kūryba. Todėl galima pasakyti, kad ši tendencija yra bendra baltarusiams, lietuviams, ukrainiečiams, latviams ir estams.

Baltarusių Švietimo pirmtakų ir pačių švietėjų filosofija skiriasi nuo Vakarų švietimo tuo, kad jie siekia įsisavinti bei vystyti klasikinį patyrimą ir skelbti kai kurias naujas išvadas, remdamiesi vietinėmis tradicijomis ir minties pasiekimais. Tokie ketinimai sėkmingai realizuojami logikoje, natūrfilosofijoje ir kitose filosofijos srityse. Pavyzdžiui, logikoje Švietimo epochos baltarusių filosofai, nors ir rėmėsi sensualizmu, bet kritikavo E. B. Kondiljako ir kitų švietėjų analitinio metodo ribotumą, išskėlė žymų abstrahuojančio mąstymo vaidmenį pažinime.

Gamtotyros filosofinės problemos užėmė svarbią vietą šio laikotarpio mąstytojų ir mokslininkų kūryboje. Jie teisingai laikė, kad filosofija (logika, gnoseologija) organiškai susijusi su gamtos tyrimu. Gamtininkai paprastai nevengdavo rimtų filosofijos problemų, siekdami suderinti mokslinį eksperimentą ir filosofinę refleksiją. Jie neneigė filosofinių ka-

tegorijų ir dėsnių reikšmės, kėlė įdomią idėją, jog būtina taikyti istorizmo metodą astronomijoje, bandė žiūrėti į gyvybės evoliuciją kaip į formų sudėtingėjimo procesą (M. Počobutas, J. ir A. Sniadeckiai).

Lietuvių ir baltarusių Švietimo epochos filosofai tęsė švietėjiškos filosofijos tradicijas XIX a. pradžioje, kai intensyviai plito vokiečių klasikinė filosofija, ypač kantizmas. Polemizuodami su transcendentišku idealizmu ir jį vertindami, J. Sniadeckis ir A. Daugirdas rėmėsi materialiniu sensualizmu ir gamtamokslinio materializmo elementais. Ypač detaliai kantizmą kritikavo A. Daugirdas, atskleisdamas transcendentiškos estetikos noumenų teorijos nepagrįstumą. Tačiau jis nepastebėjo ir nesuprato I. Kanto dialektikos.

Baltarusių ir lietuvių mąstytojai atskirose sociologijos srityse konkretizavo ir vystė prancūzų švietėjų pažiūras (pavyzdžiui, J. ir A. Sniadeckiai vystė kai kurias prancūzų ir anglų švietėjų, I. Bykovskis — K. Helvecijaus tezes). Baudžiovos kritika atspindėjo pakitusias socialines bei ekonomines sąlygas ir tęsė švietėjišką humanizmą. Drauge šia literatūra buvo remiamasi, ginant revoliucines užuomazgas XIX a. pirmojoje pusėje (filomatai ir kitos slaptos draugijos). J. Čecotas, A. Mickevičius aukštai vertino Helvecijų, Sniadeckius, Volterą ir kitus švietėjus.

Pažangioji mintis daugiau ar mažiau išreiškė liaudies siekimus, nors klasiniu bei istoriniu požiūriu ji buvo ribota.

Pastebimą įtaką liaudies pasaulėžiūra turėjo baltarusių švietėjų bei jų pirmtakų etinėms pažiūroms. Rankraščiuose ir knygose žybteli taiklūs ir teisingi darbo žmonių posakiai. Neretai jie pateikiami klausimų ir atsakymų forma: kas patys linksmiausi žmonės pasaulyje?— Kunigai, nes jie gieda ir prie mirusiųjų. Kada Jėzus Kristus stovėjo viena koja?— Tada, kai jis sėdo ant asilo. Ką reikia daryti, kad Madona turėtų kūdikį?— Reikia jį duoti jai į rankas. . .

Tuo laikotarpiu baltarusių estetinė mintis pamažu vaduojasi iš klasicizmo pančių, kuriasi švietėjiška estetika ir romantizmas. Siekimas meninės tiesos, realistinės tendencijos ryškiai susijęs su išsivadavimo idėjomis.

Švietėjiškoji baltarusių ir lietuvių literatūra ruošė dirvą artimų nacionalinių kultūrų pažangioms tendencijoms ir jų tarpusavio įtakai. Šioje literatūroje yra žymių mąstytojų, mokslininkų ir poetų — A. Mickevičiaus, J. Lelevelio, J. Čecoto, F. Savičiaus, V. Sirokoplės (L. Kondratavičiaus) ir kitų — pasaulėžiūros ištakos.

Švietimo epocha baltarusių ir lietuvių filosofinės minties istorijoje yra pažangaus vystymosi etapas, savotiškas laisvamanybės ir humanizmo renesansas, išaukštinęs švietimo ir mokslo vaidmenį, pabrėžęs jų savarankiškumą ir nepriklausomumą nuo teologijos. Drauge šiam laikotarpiui būdinga priešakinių ir reakcingų jėgų bei idėjų kova visose visuomeninės minties sferose.

Švietimo epochos geriausios tradicijos yra reikšmingos nūdieniam mūsų kultūros vystymuisi.